

Kárpátaljai magyarok Gulag-táborokba kerülésének körülményei

Kirakatpererek kárpátaljai áldozatai a szovjetrendszer kiépítésének idején**

Rezümé. A kárpátaljai magyarság második kisebbségi korszakának kezdetén, a térség szovjetizálásának időszakában került sor arra a szovjethatalom által vezényelt tisztogatási sorozatra, melynek célja volt a közösség értelmiségi rétegének, a történelmi egyházak képviselőinek, a kolhozosításnak ellenálló gazdálkodóknak eltávolítása a rezsím hatékony kiépítésének az útjából. Az ellenük levezényelt, többnyire a Gulag-táborokba történő deportálással végződő koncepciós perek révén ugyanis a „vezetők” vagy „pásztor” nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai magyarságot a megszálló szovjethatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták beintegrálni a rezsímbe. Az intézkedés révén a sztálinizmus áldozataivá váltak nemcsak a kommunista rendszerrel bármilyen formában szembeleyezkedő személyek, de azok is, akikben a pártfunkcionáriusok potenciális akadályozó tényezőt láttak a Sztálin nevével fémjelzett rendszer kiépítésében.

Резюме. У ході утвердження радянської влади на території Закарпаття відбулася друга хвиля репресій проти угорської меншини. Влада розпочала серію «чисток», метою яких було усунення представників тих суспільних прошарків, які перешкождали ефективному формуванню радянського режиму: інтелігенції, представників духовенства, а також фермерів, які опиралися впровадженню колгоспів. За допомогою сфабрикованих судових процесів, результатом яких стала депортація в ГУЛАГи „лідерів” та „пастирів” народу, представникам радянської влади було набагато легше інтегрувати в режим окупованих і заляканих закарпатських угорців. Жертвами цих заходів стали не тільки особи, які певним чином протистояли розбудові комунізму, але й ті, хто, на думку партійних функціонерів, вважалися потенційними «ворогами» у розбудові сталінського режиму на Закарпатті.

Abstract. At the beginning of the second minority era of the Transcarpathian Hungarians, in the process of the sovietization of the territory took place the purging succession carried out by the local representatives of the Soviet power. The aim of these measures was to remove the intellectuals, representatives of historical churches and the farmers who opposed collectivization because they meant obstacles in the effective building up of the regime. As the result of show trials created against them they were sent to the GULAG camps. By these measures the integration of Transcarpathian Hungarians without leaders and „shepherds” became easier. In this way not only those people became victims of the regime who made no secret of their anti-Stalinism, but also those whom Soviet executives considered potential enemies in sovietization of Transcarpathia.

A XX. század folyamán Kárpátalja története többször ment keresztül drámai fordulatokon. A háborúkat lezáró, etnikai viszonyokat figyelmen kívül hagyó békeszerződések következtében az anyaországtól elszakított terület nemegyszer került idegen államok kötelékébe. A kisebbségi létbe kényszerített kárpátaljai magyarság számára a legnagyobb sorscsapás a második nagy világhégés végén következett

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék.

* Кафедра історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Department of History and Social Sciences.

** A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

be, amikor 1944-re nyilvánvalóvá vált, hogy terület a Szovjetunió fennhatósága alá kerül. 1944 őszén a Vörös Hadsereg megjelenésével megkezdődött a szovjetrendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése a térségben. Egybehangzó vélemények alapján állíthatjuk, hogy a térség XX. századi történetének legelentmondásosabb, legmegrázóbb évei a szovjetrendszer kiépítésének időszaka: a negyvenes, ötvenes évek.¹

Kárpátalja szovjetizálásának számos vonatkozása közül – a tanácsok létrejötte, a földkérdés rendezése, az erőszakos kolhozosítás és a kötelező terménybeszolgáltatás, az államosítás, a történelmi egyházak elleni küzdelem stb. – kétségtelen, hogy a letragikusabb következménnyel a helyi magyarság számára a „málenkij robot”-ként hírhedté vált 1944 novemberében végrehajtott, a régió 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosságát érintő deportálások jártak. Az egy tömbben történő legnagyobb deportálási hullám következményei a mai napig kihatással vannak a közösség lélekszámának alakulására. A Gupvi-lágerekbe² hurcolt internáltak jelentős része soha nem tért vissza.

A „málenkij robot”-tal párhuzamosan és a következő években is folyamatosan zajlott a kárpátaljai magyar közösség „lefejezése”, az értelmiségnek, a volt tisztségviselőknek, a történelmi egyházak képviselőinek, a vagyonukból kiforgatott, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott magyar gazdák koholt vádak alapján történő koncepciós perbe fogása és – mint politikai elítéltek – szintén sztálini lágerekbe történő szállítása. Ezek a személyek, a „málenkij robot” áldozataitól eltérően nem a Gupvi, hanem a szintén az NKVD³ felügyelete és ellenőrzése alá tartozó Gulag-lágerekbe⁴ kerültek. A különbség tehát a két lágerrendszer között az volt, hogy míg a Gupvi-lágerekbe hadifoglyok és internáltak kerültek egyszerre, nagy létszámban lettek odahurcolva, nem volt fontos a foglyok személyi kiléte, a szovjet hatóságok csak azt tartották szem előtt, hogy meglegyen a létszám, a kijelölt kvóta,⁵ vagy izoláljanak egy adott nemzetiséget⁶, addig a Gulag-lágerekbe kerültek esetében nagyon is fontos volt a fogoly személye, akikben a megszálló szovjet hatalom képviselői akadályozó tényezőt tétéleztek fel a rezsim kiépítésének folyamatában, ezért ők az ellenük kreált koncepciós perek lebonyolítása révén

¹ MÓRICZ KÁLMÁN: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001., BOTLIK JÓZSEF: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.

² Glavnoje Upravlyenyije Vojennoplennih i Internirovannih (Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság)

³ Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel (Belügyi Népbiztosság)

⁴ Glavnoje Upravlyenyije Lagerej (Lágerek Főparancsnoksága). A két típusú lágerrendszer közötti különbség fontosságáról lásd VARGA ÉVA MÁRIA: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. *Russica Pannonica*, Budapest, 2009.

⁵ Például a Budapest és környéki deportálások esetében. Budapest elhúzódó ostroma miatt ugyanis a hadműveletet vezető Malinovszkij marsall – félve a késedelem miatti megtorlástól – jelentéseiben megnövelte a fővárost védők számát: a 80 ezres valós védősereg helyett 180-200 ezer főről tett jelentést. Az ostrom végeztével pedig a hiányzó hadifogolylétszámot pótolni kellett, és ő ezt meg is tette a civil lakosok összegyűjtése révén.

⁶ Például a kárpátaljai magyarság esetében

váltak fogollyá és kerültek a Gulag kényszermunkatáborába. Azok a személyek lettek tehát Gulag-foglyok, akiket valamilyen állítólagos politikai bűn miatt ítélték 10-től 25 évig terjedő szibériai száműzetésre az észak-uráli Vorkutától a távol-keleti Kolimáig.⁷ Krausz Tamás megfogalmazása szerint: „A Gulag egyfelől a személyi diktatúra eszköze volt abban, hogy a helyi és központi hatalom hierarchiájába belekényszerítse a társadalmat, mindenekelőtt a párt- és állami apparátus dolgozóit, hogy megfélemlítse vagy megfélemezze a személyi hatalom (és a rendszer) minden potenciális ellenfelét, mindazokat az ösztönös erőket, amelyek szembekerül(het)tek a hatalom centralizációs törekvéseivel, működési elveivel és gyakorlatával.”⁸

Jelen tanulmányban a Kárpátalján végrehajtott tisztogatási sorozat részeként olyan, a szovjet vezetés értelmezésében valós vagy lehetséges ellenséget jelentő társadalmi csoportokhoz tartozó személyek – az előző rendszerben valamilyen tisztviselői pozíciót betöltő egyének, a történelmi egyházak képviselői, illetve a kolhozosításnak nem behódoló, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott gazdák – perbe fogása, az ellenük levezényelt, többnyire Gulag táborokba történő deportálással, egyes esetekben halálbüntetéssel végződő koncepciós perek, koholt vádak kerülnek bemutatásra, melyek hozzájárultak a korra jellemző, jelentős társadalompolitikai változásokhoz.

A parancsuralmi rendszer helyi kiépítése céljából eme intézkedés végrehajtásához, a szovjet diktatúra kiépítésének egyik fontos lépcsőfokaként „törvényes és jogi” alapot kívántak teremteni a kárpátaljai férfiak ezreinek az elhurcolásához, valamint a helyi lakosság megfélemlítését célzó különböző módszerek végrehajtásához. Ez a törekvés a hírhedt 22. számú dekrétumban testesült meg, melyet 1944. december 18-án fogadtak el.⁹ A dekrétum, mely Kárpátontúli-Ukrajna Néptanácsa mellett működő különleges bíróság felállításáról rendelkezik, melynek a bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A magyar–német elnyomók behatoltak földünkre és ötven éven át garázdálkodtak itt, bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket, szédülták a családi fészkünket, rabolták a városokat és falvakat, felégették a népi vagyont. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit üzték el kényszermunkára Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamaraiban, a magyar–német bitorlók által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.”¹⁰ A Rendkívüli Bíróság céljait és feladatait felsorakoztató rendelkezésben rögzítve van, hogy az intézmény az

⁷ VÁRDY BÉLA – VÁRDY HUSZÁR ÁGNES: Magyarok a GULAG rabszolgatáborokban. Rubicon, 2011/12., 7.

⁸ KRAUSZ TAMÁS: A Gulag aktualitása. In Krausz Tamás (szerk.): Gulag. A szovjet táborrendszer története. Pannonica Kiadó, 2001. 20.

⁹ Декрет чис.22 про утворення Спеціального Суду при Народної Ради Закарпатської України. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 3., Ужгород, 30 грудня 1944. Державний Архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 14, оп. 1, од.зб. 1 „а”. ст.15.

¹⁰ A rendelet szövegét fordításban idézi: BALOG SÁNDOR: Sorsüldözöttek. Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992. 9.

állami belbiztonság védelme alatt a „magyar és német ügynökök elleni harc” céljából jött létre.¹¹ Az „igazságszolgáltatási” szerv a Legfelsőbb Népbíróság külön kollégiuma volt, és élén egy semmilyen jogi végzettséggel nem rendelkező, 26 éves volt partizán, Vaszil Ruszin állt.¹²

A dekrétum bevezető részében az illetékes pártszervek megindokolják a bíróság létrehozásának szükségességét: „A nép akaratát teljesítve, az állam biztonságának szilárdítása érdekében – a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szükségesnek találta, hogy a népünk ellenségei elleni harc érdekében bírósági szerveket hozzon létre.”¹³ Figyelemfelkeltő a dekrétum 5. paragrafusa, melyben olyan kifejezések találhatók, mint a „Rendkívüli Bíróság saját népi jogfelfogása és belső meggyőződése”. Mindez arra enged következtetni, hogy ha a fent említett jogfelfogás és belső meggyőződés azt sugallta, hogy a vádlott bűnös, akkor azt el kellett ítélni.¹⁴ A Bíróság gyorsított eljárással ítélezett, és bárkit elítélhettek, aki az előző rendszerben valamilyen posztot töltött be. Az ítéletek ellen fellebbezni nem lehetett.¹⁵ A Néptanácsnak csak a golyó általi halálos ítéleteket kellett jóváhagyni. A következő hónapokban a tárgyalások végkimenetele önkényes ítéletek sorozata, mely tárgyalásokon az ügyvédi védelem nem lehetett jelen. Erről ugyanis a dekrétum nem rendelkezett, a vádlott nem kérhetett védelmet. Ha pedig a bíróság később néha ki is rendelt ügyvédek, a túlélők egybehangzó tanúságai szerint azok többet ártottak védenekiknek, mint amennyit használtak.¹⁶ Azonban nem ez volt az egyetlen intézmény, amely a legalapvetőbb jogszabályok teljes figyelembevételével ítélezett. 1944 októberétől egészen 1954-ig számos olyan bíróság, ügyészség és ítélőszék működött,¹⁷ amely a „civilizált társadalom joggyakorlata legelemibb követelményének sem felelt meg”.¹⁸

Karhatalomként működtek a szintén 1944 decemberében létrehozott népi milíciák, illetve a népi druzsinák.¹⁹ A druzsinák irreguláris fegyveres erőként működtek,

¹¹ Постанова НРЗУ про інструкція і порядок діяльності Спеціального Суду Закарпатської України. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 2., Ужгород, 31 січня 1945., ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 1 „а”. ст.11.

¹² OFICINSZKI ROMÁN: Kárpátontúli Ukrajna. In Fedinec–Vehes (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 240.

¹³ A szöveget fordításban idézi: DUPKA GYÖRGY (szerk.): Konceptiós perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993. 122.

¹⁴ CSANÁDI GYÖRGY: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. PoliPrint, Ungvár, 2004. 176–178.

¹⁵ BOTLIK JÓZSEF: Hármás kereszt alatt. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997. 275.

¹⁶ CSANÁDI, i.m., 2004. 176–178.

¹⁷ Декрет чис.33 про організацію судових органів Закарпатської України. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 1., Ужгород, 15 січня 1945., ст.4., Декрет чис. 34 про утворення органів прокуратури Закарпатської України. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 1., Ужгород, 15 січня 1945., ст.5., Постанова НРЗУ про порядок діяльності Народних Судів Закарпатської України в справах цивільних. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 2., Ужгород, 31 січня 1945., ст.13.

¹⁸ DUPKA GYÖRGY (szerk.), i.m., 1993. 21.

¹⁹ Декрет чис.23 про організацію Народних Дружин. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 3., Ужгород, 30 грудня 1944. ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 1 „а”. ст.19.

az önkéntes alapon történő jelentkezést hirdették meg soraiba azok között a „munkások, parasztok és értelmiségiek között, akik tettlegesen is meg kívánják védeni Kárpátontúli Ukrajna lakosságát a külső és a belső ellenségtől.”²⁰ A népi milíciák szintén megkapták a felelősségre vonás jogát különböző törvénysértésekért.²¹

A Rendkívüli Bíróságon kívül Kárpátalján is tevékenykedtek az állambiztonsági szervek, és egy újabb rendelkezés értelmében a felügyeletük alá helyezték a területen lévő valamennyi börtönt és fogva tartásra alkalmas helységet minden tulajdonukkal, kiszolgáló egységeivel és személyzetével együtt, kivonva azokat a bíróság és az ügyészség fennhatósága alól és. A rendelkezés határozott tovább arról is, hogy ettől kezdve az ítélethozatal az államvédelmisek feladata, és a korábbi ítélkező szervek – a bíróság és az ügyészség – csupán a rendfenntartásért felelnek.²²

1945 márciusában egyesítették a népi milíciákat a népi druzsinákkal, és létrehozták Kárpátontúli Ukrajna belügy igazgatási szervét.²³

A sztálinista rendszer sajtója természetesen – a hatalmi ágak szétválasztása jegyében – az igazságszolgáltatásnak a hatalomtól való függetlenségét hangsúlyozza: *„A valódi igazságszolgáltatás legfőbb feltétele a bíróság függetlensége. A fasiszta országok bírósága engedelmes eszköze a fasiszta vezérek kis csoportja kezében. A Szovjetunió alkotmánya szerint „a bírák függetlenek. Ez azt jelenti, hogy a bíróság semmi módon sem befolyásolható. A szovjet bírászkodás, a szovjet bíróság csak a törvénytől függ.”*²⁴

Ezen intézkedések célpontja egyértelműen a kárpátaljai értelmiség volt mint az új rendszer kialakításának lehetséges akadályozó tényezői. Az ide vonatkozó állítások szerint koholt vádak – hazaárulás, kémkedés, szovjetellenes összeesküvés, lázadás és politikai banditizmus, hazaárulók családtagjai, társadalmilag veszélyes elem – alapján ügyvédek, papok, tanítók, hivatalnokok jelentős részét ítélték sokéves börtönre vagy golyó általi halálra, megtizedelve a kárpátaljai magyarság színe-javát.²⁵ Nyilvántartást vezettek az 1940–1944 között működő hivatalnokok tevékenységéről.²⁶

²⁰ ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 1 „а”. ст.16.

²¹ Постанова НРЗУ про надання органам Народної міліції права застосувати заходи адміністративного впливу за проступки і правопорушення. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 6., Ужгород, 31 березня 1945., ст.77.

²² Постанова НРЗУ про передання місць ув'язнення (тюрем) до видання органів державної безпеки. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 2., Ужгород, 31 січня 1945., 19., ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 1 „а”. ст.11.

²³ Постанова НРЗУ про об'єднання і координацію оперативних дій Народної Міліції і Народної Дружини і створення Управління внутрішніх справ Закарпатської України. Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 6., Ужгород, 31 березня 1945., 79.

²⁴ Munkás Újság, 1945. XI. 18. Az újságcikket közli: M. Takács Lajos (szerk.): Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994. 84.

²⁵ Вотлик, і.м., 2000. 286-287.

²⁶ Листування з круговими Народними комітетами та прокуратурою Закарпатської України про перевірку діяльності службовців під час угорської окупації в якості додатку є документи за 1940- 1944 рр. ДАЗО, Ф.14. оп. 1. од.зб. 589., ст.1-70.

Ezek után a szovjethatalom helyi képviselői hozzáálltak, hogy módszere- sen, a „szovjet nép ellenségének” kikiáltva és koncepciós perbe fogva és Gulag- táborokba hurcolva kiiktassák azokat a személyeket, akik 1944 előtt bármilyen állami vagy egyházi tisztséget töltöttek be.

1946 tavaszán a pártvezetés elhatározta a terület két világháború közötti po- litikai életében jelentős szerepet játszó Autonóm Földműves Szövetség „magyar- barát” vezetői ügyeinek áttekintését,²⁷ akiket már 1945 óta fogva tartottak. A párt vezetőinek tevékenységét „népellenes” jelzővel illették, illetve hangsúlyozták az előkészítendő bírósági per politikai jelentőségét,²⁸ amelyet 1946 májusában–jú- niusában bonyolítottak le, és amelynek eredményeként a népbíróság „történelmi bűnök elkövetésének” és a „megelőző rendszerrel való korrabolás” vádjával ha- lálra ítélte Bródy Andrást, a Podkarpatszka Rusz volt miniszterelnökét, a magyar parlament képviselőjét, akit „az évtized legnagyobb kirakatperében” „Horthy-fa- siszta bérencnek, vatikáni ügynöknek, amerikai kémnek” kiáltottak ki.²⁹ Hason- ló ítéletet hoztak Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár András, Fenczik István, Demjanovich Péter magyar parlamenti képviselők esetében is. A letartóztatásról és a bírósági ítéletről a sajtó is tájékoztatja olvasóit: „*A vádlottakról a bizonyítási eljárás során, valamint vallomásuk alapján kiderült, hogy mint az „Autonomnij Zemlerobszkij Szozuz” burzsoá-nemzeti magyarbarát párt szervezői, tevékenyen küzdöttek, hogy Kárpátukrajnát a Szovjetszövetség ellen irányuló támadás tám- pontjává alakítsák, részt vettek és tevékenyen támogatták a fasiszta-magyar ható- ságokat a Szovjetszövetség népei ellen folytatott háborúban és segítették a fasiszta-magyar megszállókat a kárpátukrajnai nép kirablásában.*”³⁰ A Kárpáti Igaz Szó idézte az ügyész vádbeszédét is: „...történelmi gaztett ocsmány hordozói ... hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhoz illő szégyenteljes halállal.”³¹ Valamennyiüket golyó általi halálra és teljes vagyonel- kobzásra ítélték. Bródyt 1946. december 7-én végezték ki.

Fenczik Istvánt – görögkatolikus teológiai tanár lévén – a szovjet hatóságok a kivégzése előtt megpróbálták beszervezni, hogy görögkatolikus híveit terelje a pravoszláv egyház berkeibe, ő azonban visszautasította. A halálos ítéletet ez után hajtották végre.³² Demjanovics Pétert pedig 1945. április 23-án, nagypénteken, az ungvári kórházban haldoklás közben lötték agyon, csakhogy érvényt szerezzenek a halálos ítéletnek.³³

²⁷ Протокол № 29-31 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 29 квітня – 7 травня 1946р. ДАЗО, Ф 1., оп.1., од.зб. 12., ст.60.

²⁸ Uo. 60.

²⁹ DUPKA (szerk.), i.m., 2003. 131.

³⁰ Kárpáti Igaz Szó, 1946. IV. 23. Az újságcikket közli: M. Takács Lajos (szerk.), i.m., 1994. 85.

³¹ Kárpáti Igaz Szó, 1946. V. 23., Az újságcikket közli: M. Takács Lajos (szerk.), i.m., 1994. 106., VEHES MIKOLA – MOLNÁR D. ISTVÁN – MOLNÁR JÓZSEF – OSZTAPEC JURIJ – OFICINSZKIJ ROMÁN – TOKAR MARIAN – FEDINEC CSILLA – CSERNYICKÓ ISTVÁN: Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Studia Regionalistica, Hoverla Kiadó, Ungvár, 2011. 137.

³² DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999. 27.

³³ Uo. 36.

További hét képviselőt – Bencze Györgyöt, Zsegora Ödönt, Illiczky Sándort, Ortutay Jenőt, Riskó Bélát, Földesi Gyulát, Spák Ivánt – öttől húsz évig terjedő börtönbüntetésre ítélték, amit a szibériai Gulag-táborokban vagy Donbáson kellett letölteni. Többen közülük a légerekben meghaltak.³⁴ Ortutay Jenő görögkatolikus kanonokról és szentszéki tanácsosról, aki a 20–30-as években kimagasló szerepet játszott a kárpátaljai, különösen a beregszászi magyarság társadalmi-politikai és kulturális életében, a következő vádirat született: „*A Vatikán második kárpáti képviselője Ortutay páter volt, aki Berehovában 10 évig volt polgármester. A templomi szószékről felhívást intézett a Szovjetszövetség elleni „Keresztes hadjáratra”, a „Bolsevik veszedelem” ellen és a „Szent István koronához” való visszatérést hirdette. A Vatikán utasításai szerint ez a fekete csuhába öltözött lelkész a kárpáti területen marad a Vörös Hadsereg által történt felszabadítás után azért, hogy továbbra is a katolikus reakció és az urak kémelhárító ügynöke „szeme és füle” legyen.*”³⁵

Az előző rendszerben tevékenykedő nyugalmazott állami tisztviselők sem mentesültek a szovjet megtorló gépezet intézkedései alól. Fekesházy Zoltánt, Bereg és Ugocsa vármegye volt alispánját például 64 éves korában, 1945 tavaszán tartóztatták le, koholt vádak alapján hadbírótság elé állították és 10 évi kényszermunkára ítélték. A volt alispán nem érte meg a lágerbe történő kiszállítását, a könyörtelen bánásmód és az embertelen körülmények következtében kiszállítás közben, a vonaton halt meg.³⁶

A rendelkezésre álló adatok alapján 1945–46 között kb. száz magyar, ruszin/ukrán, német közéleti személyiséget ítélték el és végeztek ki koholt vádak alapján.³⁷ A Rendkívüli Bírótság 1947-ig működött, megszüntetése után a régióban a politikai ügyeket illetően a Kárpátontúli Területi Bírótság ítélkezett az SZSZK Btk. 54–58. paragrafus cikkelyei alapján.

A rendszer kiépítésének egyik fontos összetevője a szovjet ateista nevelés, mely nagymértékben veszélyeztette az egyházi életet. A helyi lakosság döntő többsége, nemzetiségüktől függetlenül, vallásos volt, igyekeztek betartani az egyházi előírásokat, megülni az egyházi ünnepeket.³⁸ Egy ideillő megfogalmazás szerint „a vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett.”³⁹ Ennek a harcnak szerves részét képezte

³⁴ OFICINSZKIJ ROMÁN: Alternatíva. Ellenzéki mozgalom. In Fedinec–Vehes (szerk.), i.m., 2010. 226.

³⁵ Kárpáti Igaz Szó, 1946. V. 5., Az újságcikket közli: M. Takács Lajos (szerk.), i.m., 1994. 89.

³⁶ DUPKA GYÖRGY: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012. 101.

³⁷ Dupka i. m. 2012. 101.

³⁸ BRENOVIC LÁSZLÓ: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Magyar Tudományos Akadémia Regionális KutatásokKözpontja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009. 100.

³⁹ MAJNEK ANTAL: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. 55.

a történelmi egyházak vezetőinek, a papok, lelkészek eltávolítása az önkényuralmi rezsim helyi meghonosítása útjából, ugyanis a „pásztor” nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai magyarságot a megszálló szovjet hatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták beintegrálni a rezsimbe.

Hatalmas csapás érte a görögkatolikus egyházat, amikor – a pravoszláv egyházba történő beolvasztás céljával – egymás után tartóztatták le és ítélték el az aposztáziára nem hajlandó görögkatolikus papokat. Sorra gyűjtötték róluk a kompromittáló információkat, 1946 elejére már többüket különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték. A vád valamennyiük ellen a „magyar fasiszta rendszerrel” való együttműködés volt.⁴⁰ A rágalomhadjáratból a korabeli sajtó is kivette a részét: *„Az uniátus egyház a budapesti fasiszta-barát útmutatásoknak megfelelően megáldotta a magyar fegyvereket és a Nagy Honvédő Háború idején külön imádságokat tartott Németország győzelméért a Szovjetunió felett. Nálunk egyforma a magatartás az összes vallásokkal szemben. A szovjet emberek azonban tudják azt és emlékeznek arra, milyen álláspontot foglalt el a nagy megpróbáltatások idején az egyik vagy másik egyház. Emlékezzünk a Nagy Honvédő Háború napjaira. Míg a pravoszláv egyház mindig a néppel együtt, valóban részt vett az ellenség elleni harcban, addig az uniátus egyháznak a reakció táborában látható hivatalnokainak nagyobb része a német–magyar megszállók közvetlen ügynöke volt.”*⁴¹ Sok görögkatolikus lelkész lett kivégzés áldozata a fent említett okok miatt.⁴²

Így vált a sztálinizmus mártírjává Romzsa Tódor munkácsi görögkatolikus püspök, akit a beolvasztási kísérletnek való ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása miatt a szovjet hatóságok az unitus egyház felszámolása legfőbb akadályának tekintették, és 1947-ben kíméletlenül meggyilkolták.⁴³ Ezután megkezdődött azoknak a papoknak a kálváriája, akik nem voltak hajlandóak behódolni az új rendszernek: letartóztatások és lágerbe hurcolások sorozata zajlott a görögkatolikus klérus ellen.

⁴⁰ OFICINSZKIJ ROMÁN: Egyházellenes intézkedések. In Fedinec–Vehes (szerk.), i.m., 2010. 291.

⁴¹ Kárpáti Igaz Szó, 1948. IV. 9., Az újságcikket közli: M. Takács Lajos (szerk.), i.m., 1994. 85.106.

⁴² Elítélt és kivégzett görögkatolikus papokról összegyűjtött adattárat közöl DUPKA, i.m., 1999.

⁴³ 1947. október 27-én került sor a gyilkossági merényletre Romzsa püspök ellen, amikor Lóka községből hazafelé tartó lovas kocsijának nekijáratott egy szovjet katonai gépkocsi. A püspök az ütközés következtében a bricska alá került, ezért a merénylők – abban a tudatban, hogy teljesítették a küldetésüket – a lovas kocsin lévő többi utast kezdték el ütlegetni. Azonban nem sokkal ez után egy postautó jelent meg, a gyilkosok pedig elmenekültek. A postakocsi Romzsát és társait súlyos sérülésekkel szállította kórházba, ahol végül mindannyiuk életét megmentették, és néhány nap múlva már úgy állt a helyzet, hogy a püspök felépül. Ekkor azonban a belbiztonsági szervek egyik munkatársa – ápolónővének álcázva magát – megmérgezte. Romzsa Tódor 1947. november 1-jén halt meg és november 4-én temették el Ungváron. Annak ellenére, hogy a hatóságok és az NKVD igyekezett titokban tartani a halálhírt, a temetésen 20 ezres tömeg vett részt. A hivatalos verzió szerint a püspök véletlen közúti balesetben szerzett sérüléseibe halt bele.

A merényletről és a gyilkosságról lásd részletesebben: BOTLIK JÓZSEF: Hármaskereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997. 280–283.

Több településen a görögkatolikus lelkipásztorok megpróbálták ellenállni a beolvasztási kísérletnek, biztatva a híveket egyházuk melletti kitartásra. Ezek következtében születtek meg az írásbeli jelentések sorozata „a görög katolikus agitáció veszélyeiről, a görög katolikus papság szerepéről a magyar megszállás ideje alatt” és a görög katolikus papok „népellenes magatartásáról”,⁴⁴ illetve „népellenes beszédek megtartásáról a görög katolikus templomoknak a pravoszláv egyház rendelkezésére bocsátásának idején”.⁴⁵

A görögkatolikus egyház tragédiája Kárpátalján 1949 februárjában teljesedett be, amikor az USZSZK állambiztonsági minisztériuma rendeletben utasította a hatóságokat, hogy Kárpátalján azonnal fel kell számolni az unitus egyházat. „A tettet, lelket puhító gyóntatások” után 129 papot koholt vádak alapján a „szovjet nép ellenségének” nyilvánították és lágerekbe hurcolták.⁴⁶ Köztük volt Bendász István atya is, aki publikált visszaemlékezéseiben leírja, hogy kihallgatása során több vádpontot is felsoroltak ellene, ezek közül pedig az első „magyarbarátsága” volt, illetve azt is szemléletesen érzékelteti, hogy a bezekás kihallgatói mennyire meglepődtek, amikor világossá vált számukra az általuk ruszinnak/ukránnak hitt pap magyar nemzetisége, akit végül – a görög katolicizmus melletti kitartása miatt –

⁴⁴ Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах культів про небезпечність зростання католицької агітації, про роль греко-католицького святоництва під час угорської окупації, про історію церковної унії та про антинародну поведінку представників греко-католицьких парафій... ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 662., ст.1-11.

⁴⁵ РІ. Листування з головною прокуратурою Закарпатської України про розслідування антинародних виступів в с. Білки Іршавського округу під час передачі церкви у розпорядження православної парафії ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 663., ст.1-2.

⁴⁶ BOTLIK, i.m., 1997. 287.

A szovjetizálás áldozatává váló görögkatolikus papok névsora: Antonisin István, Azary András, id. Bacsinszky Dániel, ifj. Bacsinszky Dániel, Bacsinszky Gyula, dr. Bacsinszky Tódor, Bácskay Antal, Baltovics Miklós, Bendász István, Bobik Mihály Metód, Bokotey András, Bóbita Miklós, Chira Sándor, Choma Viktor, Czibere Tódor, Csépes János, Csengeri János, Csubáti József, Csurgovics György, Dankánics Mihály, Demeter Mihály, Demjánovics Péter Pál, Drebitka Demeter Dénes, Dubiczky András, Duliskovics Eumén, Duliskovics Viktor, Durnevics Tódor, Dzuróvcsik Mihály, Egressy György, Egressy János, Egressy Mihály, Egressy Sándor, Fedeles Cirill, dr. Fenczik István, Ferencsik Tivadar, Gregorovics István, dr. Hadzsega Gyula, Hafics István, Harajda Dezső, Holis Antal, Hrabák Béla, Hrenyó Mihály, Ilniczky Sándor, ifj. Iváncsó Gyula, Iváncsó Gyula, Iváncsó Viktor, Jankovszki Illés, Kobáczy Rudolf Rezső, Kampó József, Karpinecz János, Karpinecz József, Keselya János, Klin Jenő, Kohutics Tivadar, Kótyuk Ferenc, Kőkörcsényi Pál, Legeza István, Legeza József, Legeza Péter, Lelekács János, Levkulics Mihály, Lozán Polikárp, Lyachovics Miklós, Maliska János, Margitics János, Marina János, Marina Lőrinc, dr. Marina Sándor, Matécsa György, Matejkó János, Melles Jenő János, Mikita József, Mikula Mihály, Mikulyák Bazil, Minya János, Miskolczy Tivadar, Mondy Miklós, Mózer Mihály, Murányi Miklós, Orosz János, Orosz Péter, dr. Ortutay Elemér, Ortutay István, Ortutay Jenő, Paszulyka Jenő, Petenykó István, Petrik Jenő, Pochil Bazil, Pop Simon Dániel, dr. Popovics Demeter, Popovics János, Puskás László, Rabár János, Román Antal, Román György, Román János, Romzsa Tódor, Romzsa Nesztor, Ruszinkó Miklós, Sepsa Bazil Miklós, Sereghy András, Simsa Andor, Stecz Bazil, Suba Dénes, Szabó Andor, Szabó József, Szavcuk Miklós, Szidej Tódor János, Szikszai Ignác, Szkiba János Teofán, Szlivka János, Szokol János, Sztankaninecz-Hám Antal Ágoston, Thegze Miklós, Terbán Mihály, Tiliscsák András, Tivadar István, Trompák Gyula, Udut Gábor, dr. Újhelyi István, Újhelyi József, Urszta István, Vaszkó Péter, Verbjescuk István, Zavagyák Bazil József, Zombori Miklós, Zseltvay Fedor (Tódor), Zseltvay Gyula, Zseltvay Miklós. A névsort közli Bendász Dániel: A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora. In DUPKA (szer.), i.m., 1993. 48–69.

a Gulag-on letöltendő 25 évre ítélték.⁴⁷ A kihallgatással kapcsolatban, mely 1949. március 8-án zajlott, Bendász István a következőket írja: „»Gyóntatásom« de 10-től du. 5-ig tartott. Ki kell jelentenem, hogy bár a presszióknak minden módját alkalmazták velünk, papokkal szemben az aposztázia elérése végett, de testileg nem presszionáltak. Ezt megerősíti minden nem aposztatált pap, akivel alkalmam volt eddig beszélni, ezek száma pedig 21. Nem igaz tehát azon aposztatált papok állítása, akik tettük igazolására azt hozták fel, hogy képtelenek voltak tovább kiállni a testi bántalmazásokat, s így kénytelenek voltak aláírni a pravoszláviára való áttérését.»⁴⁸

Az unitus egyház másik oszlopos tagját, Chira Sándort szintén ekkor tartóztatták le és ítélték 25 év szibériai kényszermunkára az alábbi vádpontok alapján: „...mint aktív misszionárius évtizedeken át a katholicizmust propagálta, a hívek lelkében elmélyítette s bennük még az államfordulat után is tovább fenntartani igyekezett.»⁴⁹

Az elhurcoltak közül 30-an soha nem tértek haza.⁵⁰ Az életben maradtak közül sokan a Sztálin halála után kihirdetett amnesztia után térhettek csak vissza szülőföldjükre, viszont ha közülük valakit is tetten ért a KGB amint eleget tett papi hivatásának, újabb öt év kényszermunkára ítélték.⁵¹

A görögkatolikus egyház üldözöttjeinek említésénél nem hagyható figyelmen kívül Manajló Mária Teofília, bazilita apáca, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor meggyilkolásának, és mint a bűncselekmény koronatanúját szovjetellenes irodalom terjesztésének vádjával 1948-ban letartóztatták, tíz év munkatáborra, öt év jogfosztásra és teljes vagyonek kobzásra ítélték.⁵²

A sztálinizmus a református egyházat sem kímélte, kegyetlenül lesújtott rá. Már a szovjet csapatok bevonulásakor a területen működő száz lelkész közül legalább 40 elhagyta gyülekezetét. Az itthon maradtakat illetően az államhatalom részéről folyt a pontos felmérés: minden lelkészről adatokat gyűjtöttek, figyelték az aktív egyházi személyeket, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.⁵³

Református lelkészek egy csoportja 1947-ben levelet írt Sztálinnak a helyzet tarthatatlansága miatt, amelyben a tagok figyelmeztették, hogy ő is csupán eszköz

⁴⁷ BENDÁSZ ISTVÁN: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban. Ungvár, Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012. 54.

⁴⁸ BENDÁSZ, i.m. 2012. 64.

⁴⁹ Chira Sándor Stec Andreához Karagandában, 1964. jan. 30-án kelt leveléből. A Munkácsi Görög Katolikus Egyház Levéltára. (rendezés alatt). A levelet közli: RISKÓ MARIANNA: Chira Sándor, a töretlen hitű püspök életútja. Avagy: közösségformáló-e a tanúságtevő élet? In Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos: Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2013. 290.

⁵⁰ BOTLIK, i.m., 1997. 287.

⁵¹ DUPKA, i.m., 1993. 46.

⁵² BENDÁSZ, i.m., 1993. 69.

⁵³ GULÁCSY LAJOS: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. 48.

az Úr kezében és engedelmeskednie kell akaratának.⁵⁴ A reakció nem maradt el: 1949-ben tíz lelkészt tartóztattak le, de ez után is több hullámban szovjetellenes tevékenység vádjával tartóztatták le a református egyház több helyi tisztviselőjét. A koncepciót per, amit ellenük kreáltak, a Keleti Testvérek-ügy elnevezést kapta. Több hónapi vattatás után a szovjet nép ellenségeiként, a szociális haladás akadályozóiként ítélték el őket.⁵⁵ Így ítélték el Horkay Barnát és Zimány Józsefet 7-7 év börtönbüntetésre, illetve az ítéletben az is szerepelt, a büntetés letelte után nem térhetnek vissza Kárpátaljára.⁵⁶ Zimányi Józsefet perbe fogása előtt megkísérelték megvesztegetni és beépíteni a besúgó hálózatba püspöki címet, lakást, gépkocsit, havi 5 ezer rubel fizetést ajánlva neki. Az ajánlat visszautasításával – miután a belügyi szervek képviselője feltárta lapjait a lelkész előtt – egyértelmű volt, hogy Zimányi nem maradhat sokáig szabadlábon.⁵⁷ 1949. március 19-én tartóztatták le és ítélték el Kovács Zoltánt, Asszonyi Istvánt, Huszti Bélát, Györke Istvánt, Pázsit Józsefet, Gulácsy Lajost. A vád ellenük „Szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése” volt. Mint nem kívánatos személyeket, két hónapi vattatás után, 1949. május 24-én ítélték el őket.⁵⁸ Gulácsy Lajos, akit tíz év szabadságvesztésre ítélték – amiből hét évet és három hónapot töltött le – a következőképpen emlékszik vissza az egyik lágerparancsnok válaszára, akit az élelmiszeradag növeléséért kerestek fel, amikor olyannyira voltak legyengülve, hogy járni is alig bírtak, nemhogy dolgozni: „*Vegeék tudomásul, a Szovjetunióának nincs szüksége a maguk munkájára, és nem azért hozták ide magukat, hogy dolgozzanak, hanem hogy gyötörjék és halálra sanyargassuk magukat.*”⁵⁹

1950-ben további lelkészeket ítélték el az alakuló kolhozok elleni agitálás, a szovjet politikai vezetés bírálatának vádjával. Ennek alapján tartóztatták le 1951-ben és ítélték 25 év lágerbüntetésre Forgon Pált. Az 1945–53 között elítélt református lelkészek névsorát felsorakoztató írásában Balog Sándor 17 lelképásztor nevét említi.⁶⁰

A szovjethatalom szembe fordult a latin szertartású katolikus papokkal, gátolta a kapcsolattartást a római központtal, politikai pereket koholtak ellenük. Kárpátalján 1945-ben 48 latin szertartású pap működött. A letartóztatásokat már

⁵⁴ BRENOVIC LÁSZLÓ: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe... In Baranyi (szerk.), i.m., 2009. 101.

⁵⁵ GULÁCSY, i.m., 1998. 49.

⁵⁶ ORBÁN MARIANNA: Kárpátaljai református lelkészek börtön- és lágerélményei. In Mediárium, 5.évf., 1–2. szám, 2011. 43.

⁵⁷ ORBÁN, i.m., 2011. 44.

⁵⁸ GULÁCSY LAJOS: Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2000. 14.

⁵⁹ Uo. 15.

⁶⁰ Az elítélt kárpátaljai református lelkészek névsora: Narancsik Imre, Szutor Jenő, Tártsy Dániel, Balog Sándor, Gönyz Pál, Csik József, Fekete Gyula, Simon Zsigmond, Horkay Barna, Zimányi József, Huszti Béla, Asszonyi István, Pázsit József, Gulácsy Lajos, Vass József, Kovács Zoltán, Zsurki József. A névsort közli: BALOG SÁNDOR: Az 1945-57 között elítélt református lelkészek. Isten pásztora ellen. In Dupka (szerk.), i.m., 1993. 102.

1945-ben elkezdtek Lőrincz Zoltán, Tindira Ernő és dr. Tóth József személyében. Majd 1948-tól egy újabb hullám vette kezdetét, és 1956-ig még 15 római katolikus papot ítélték el 25 évi szibériai kényszermunkára szovjetellenes tevékenység vádjával.⁶¹ A kihallgatásokra Horváth Ágoston a következőképpen emlékszik vissza: „... negyvenhatban már gyűjtötték a papokat. Szovjetellenes magatartásért. Pedig ártatlanok voltunk. Jöttek az orosz ávósok és letartóztattak, bevitték az ávós központba. Akkor, az a kapitány – ma is tudom a nevét – összerugdosott. Nem tudom miért, nem mondott semmit, csak rúgott. Aztán levetkőztettek, bedobtak egy kamrába, két hónapig tartottak ott, aztán a bíróságon meghozták az ítéletet: 58-as paragrafus, szovjetellenes agitáció.”⁶²

Az itthon maradtak pedig állandó zaklatásnak voltak kitéve, folytonos megfigyelés alatt álltak, az utánpótlás a papi hivatást illetően csaknem teljesen megszűnt. Akibe valamilyen oknál fogva belekötöttek, attól megvonták a működési engedélyt,⁶³ vagy áthelyezték őket azzal az indokkal, hogy „nem tartották be az egyház működésére vonatkozó állami törvényeket”.⁶⁴

A „mintaállam” helyi kiépítésének fontos eleme volt a szovjet kommunista gazdaságpolitika alapját képező kollektivizálás, amely megfelelő eszköznek bizonyult a magántulajdonnal rendelkező gazdák vagyonukból történő kiforgatására, illetve a szocializmus hatékony építésének útjából való eltávolítására. Amikor 1947 tavaszán ezek a gazdák a vetéshez készülődtek, még nem sejtették, hogy földjeiken az általuk elvetett terményt már nem ők fogják learatni.⁶⁵ „... elvetettünk, de nem arattunk, már a kolhoz aratta, amikor megkezdődött... Akkor jószágot, mindent letakarítottak az udvarról.”⁶⁶

Aki mégis ellenállt és ragaszkodott a saját tulajdonához, az kuláklisra került.⁶⁷ Kárpátaljára is kiterjesztették az USZSZK minisztertanácsának 1947. június 21-i határozatát a kulákgazdaságok megadóztatásáról. Minden faluban összeírták a gazdaságokat, leltárba vették az ingóságukat. Pontos meghatározás a kulákokat illetően nincs sem a szovjet polgári törvénykönyvben, sem a büntetőkönyvben. Általában a bérmunkást is alkalmazó, több igavonóval rendelkező, nagyobb földterülettel bíró gazdákat illették meg ezzel a címmel. Azonban számos esetben egyetlen kritérium is elegendő volt ahhoz, hogy valaki felkerüljön a listára.⁶⁸ Különböző

⁶¹ Az elhurcolt római katolikus papok névsora: Árvay Dezső, dr. Bujaló Bernát, Bakó Zoltán, Bártfay Kálmán, Csáti József, Galambos József, Haklik Sándor, Heveli Antal, Homolya Péter, Horváth Ágoston, Hudra Lajos, Lőrincz István, Pásztor Ferenc, Sörös János, Tempfli István, Tindira Ernő, dr. Tóth József, Tőkés György. A névsort közli: MAJNEK, i.m., 1998. 59–60.

⁶² HORVÁTH ÁGOSTON: A lágerben is szentmisét tartottunk. In Dupka (szerk.), i.m., 1993. 43–44.

⁶³ DUPKA, i.m., 1993. 39.

⁶⁴ MAJNEK, i.m., 1998. 55.

⁶⁵ CSANÁDI, i.m., 2004. 195–197.

⁶⁶ Molnár Zsuzsanna (szül. 1935), nagydobronyi lakos visszaemlékezése. Az interjú közli MOLNÁR D ERZSÉBET: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. In Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom. V. évfolyam, 3. szám, 2011. 51.

⁶⁷ DUPKA GYÖRGY: Kárpátalja magyarsága. A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, é.n., 29.

⁶⁸ KOVÁCS, i.m., 1993. 110.

koholt vádak alapján bíróság elé állították a jómódú falusi gazdákat. Az esetek többségében háromévi szabadságvesztésre és vagyyonelkobzásra ítélték őket.⁶⁹

Egy 1946. augusztusi jelentés szerint pl. a Nagyszőlősi járásban a „nagybirtokok jelentős része azon túl, hogy még a régi tulajdonosaiknál vannak, a földhasználat sincs korlátozva. Mindez a pártirányítás teljes hiányával magyarázható.”⁷⁰ „A földhasználati forradalmi törvényének a megsértését” a kulákság mint osztály-ellenség megjelenésével magyarázzák, mert ők azok, akik nem adják be a földjeiket közös használatra.⁷¹ „... az ellenség – bármily formában is – de igyekszik megakadályozni a szocializmus sikeres felépítését, mindenekelőtt pedig a mezőgazdaság kollektivizálását. A Szovjet Hadsereg által megsemmisített fasiszta uralom itt mélyebb, frissebb nyomokat hagyott, a kapitalizmus csökevényei nagyobb mértékben befolyásolják itt a szocialista társadalom építését. A másik körülmény pedig az, hogy itt magyar nemzetiségű dolgozók élnek, ezért itt nehezebbek voltak a propaganda munka körülményei. Az ukrán káderek hiánya sok esetben nehezítette a káderek gyorsabb nevelését, utánpótlását... az osztályharc a körzetünkben csak most, a kollektivizálásért megindult harc folyamán kezd kibontakozni. Más delegátusok is rámutattak a kommunisták megbékélő magatartására. Egyes kommunisták ugyanis, földhöz jutva gazdaságukkal törődtek, nem harcoltak a kulákság ellen, nem harcoltak a kolhozrendszer népszerűsítéséért és bevezetéséért a mi körzetünkben is.”⁷²

Sok ezer középparasztot minősítettek kuláknak, a rendszerrel nem szimpatizáló szegényparasztokat pedig „kiskulákoknak” kiáltották ki. Az anyagi kisémmizés mellett a rendszer ellenségeinek kikiáltott módosabb gazdáknak még a személyi megaláztatás gyötrelmeit is el kellett viselniük.⁷³ Nemezszer fordult elő, hogy azért vitték el lágerbe az illetőt – annak ellenére, hogy aláírta a kolhozba történő belépési nyilatkozatot –, hogy példát statuáljanak a falu lakosainak: „'48. december 10-én, nagyon jól tudom, mert akkor összeszedtek a faluból vagy hat embert – vagy tízet is? – akit akkor éjszaka elvittek, amibe beleestünk mi is, vagyis nem én, hanem apám. Elvitték, oszt melyik 25 évet, melyik 15 évet kaptak, mikor a kolhoz kezdődött. Apám is hiába aláírt a kolhoznak, mikor lépett kifele a házból az mondta: „Fiam, nem ér ez semmit, egy fecske nem csinál nyarat, én is csak úgy aláírok, mint a többi.” Alá is írt, mégis, hogy a többit megrémísszék, elvitték. Kapott 15 évet azért, hogy hát mindent ráfogtak akkor, hogy legyen miért elítélni. Akkor éjszaka az egész falu rögtön aláírt.”⁷⁴ A visszaemlékezés hitelességét egy

⁶⁹ CSANÁDI, i.m., 2004. 192-194.

⁷⁰ Протокол № 86-90 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 27 серпня - 9 вересня 1946 р., ДАЗО, Ф.1., оп.1., од.зб. 52., ст.51.

⁷¹ Матеріали до протоколів № 111-113 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 24 квітня – 24 грудня 1946 р., ДАЗО, Ф.1., оп.1., од.зб. 67., ст.75.

⁷² Vörös Zászló, 4. évfolyam, 9. szám, 1948. január 25., 2.

⁷³ Számos példát sorol fel a módosabb gazdákkal szembeni bánásmódra és a rájuk kiszabott büntetésre CZÉBELY LAJOS: Visk története. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2002. 235.

⁷⁴ Csete Lajos (1925) beregújfalusi lakos visszaemlékezése. Az interjút készítette és közli P. PUNYKÓ MÁRIA: Reggelt adott az Isten. A szenvedéseivel kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993. 118-119.

másik, kolhozba kényszerített adatközlő által közölt információk is alátámasztják: „Láttam, hogy nem jól viselkednek ezek, kényszerítik. De az öreget bevitték oda egy másik szobába. Az jóval idősebb volt, mint én. Mikor bevitték, hallottam, hogy ott még kicsit komolyabban bánnak velem. (...) Reggel hallom, az emberek beszélgetik, hogy akkor éjjel hét embert vittek el. (...) Belekerült vagy 2-3 hónap, olyan bizonylatot bizonyítottak rá, hogy tudják ráruházni azt a büntetést, hogy 25 éveket kapjanak. És elvitték őket északra, hogy letöltik a 25 évet. Nahát, ez történt 1949-ben.”⁷⁵

Az elrettentés eszközéül a sajtót is felhasználták, ahol a kötelező terménybeszolgáltatás nem teljesítéséért, a személyében is megalázott kulákokat mint osztályellenséget különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték. A kor szemléletét jól példázza az alábbi újságcikk: „*Derceni Dezső 9 ha-os beregi kuláknak 15m³ fát kellett volna az erdőből kiszállítania, ezzel szemben mindössze 1m³-t szállította ki. A falusi tanács kétszeri hiábavaló figyelmeztetés után átadta az ügyészségnek. A tárgyaláson kiderült, hogy a leghonosabb szabotázs esete forog fenn, miután Derceninek 2 ökre és 3 szarvasmarhája van, amikkel a fakiszállítást könnyen elvégezhette volna, ő azonban ökreivel inkább téglát fuvarozott Berehovórol, fizetésképpen a földjén elvégzett munkáért. Egy másik idegen munkaerőt 3,5 l borral fizetett ki. Derceni egy teljesen egyedülálló ember, aki indokolatlanul bitorol 9 ha földet. A berehovói körzeti bíróság Derceni Dezsőt bűnösnek találta és a büntetőködex 58§ 2. bekezdése értelmében 5 évi fegyházra, mint főbüntetésre és egész vagyona elkobzására, mint mellékbüntetésre ítélte.*”⁷⁶

Nem meglepő, hogy a Sztálin nevével fémjelzett korszak kitörölhetetlen nyomokat hagyott a régió magyarságának életében. A szovjet birodalom helyi képviselői Kárpátalján is olyan elnyomó rendszert építettek ki, mely arra volt hivatva, hogy rettegésben tartsa a lakosságot. A rendszer hihetetlen alaposággal lett kidolgozva, és építői a hatalom birtokában az egyszerű földművestől kezdve az értelmiségig minden társadalmi réteget egyaránt megcéloztak. Különböző rendeletek, dekrétumok vagy politikai perek útján mindig megtalálták a módját, hogy ártatlan emberek ezreit távolítsák el a szocializmus hatékony építésének útjából. Összegzésképpen meg kell állapítanunk, hogy Kárpátalja szovjet korszakában elkerülhetetlen volt a kiépülő és a később kiépített rendszer idealizálása, Kárpátalja új státuszának elfogadtatása. Az általunk felsorakoztatott és több forrásból táplálkozó adatok azt mutatják, hogy 1944 valóban sorsforduló volt Kárpátalja, s egyben a régió magyarsága történetében is. A szovjet csapatok által hozott új rendszer megvalósítása moszkvai forgatókönyv alapján, a Szovjetunióban alkalmazott minta szerint készült, magán viselve minden olyan jegyet, amely a birodalomban a szocializmus építését jellemezte. Az egész folyamatban különösen hátrányos helyzetbe kerültek az itt élő magyarok, akiket több, a szovjet érában keletkezett

⁷⁵ Molnár Pál (1924)) beregújfalusi lakos visszaemlékezése. Az interjút készítette és közli P. PUNYKÓ, i.m., 1993. 123.

⁷⁶ Vörös Zászló, 4. évfolyam, 26. szám, 1948. március 25., 2.

dokumentum is fasisztának minősített. Az általunk készített munka alapján levonható következtetések azt sugallják, hogy a régió magyarságát illetően a cél a beolvasztás volt, valamint, hogy nemcsak a kommunista rendszerrel bármilyen formában szembehelezkedő személyek váltak a sztálinizmus áldozataivá, de azok is, akikben a pártfunkcionáriusok potenciális akadályozó tényezőt láttak a Sztálin nevével fémjelzett rendszer kiépítésében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALOG SÁNDOR: Sorsüldözöttek. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.
- BENDÁSZ ISTVÁN: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban. Ungvár, Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012.
- BOTLIK JÓZSEF: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
- BOTLIK JÓZSEF: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997.
- BOTLIK JÓZSEF: Hármaskereszt alatt. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997.
- BRENZOVICS LÁSZLÓ: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatásoközpontja–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.
- CZÉBELY LAJOS: Visk története. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2002.
- CSANÁDI GYÖRGY: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. PoliPrint, Ungvár, 2004.
- DUPKA GYÖRGY (szerk.): Koncepciós perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993.
- DUPKA GYÖRGY: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012.
- DUPKA GYÖRGY: Kárpátalja magyarsága. A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- GULÁCSY LAJOS: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998.
- GULÁCSY LAJOS: Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2000.
- KRAUSZ TAMÁS: A Gulag aktualitása. In Krausz Tamás (szerk.): GULAG. A szovjet táborrendszer története. Pannonica Kiadó, 2001.
- MAJNEK ANTAL: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998.
- MOLNÁR D. ERZSÉBET: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. In Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom. V. évfolyam, 3. szám, 2011.
- MÓRICZ KÁLMÁN: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.
- M. Takács Lajos (szerk.): Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.
- ORBÁN MARIANNA: Kárpátaljai református lelkészek börtön- és lágerélményei. In Mediárium, 5. évf., 1–2. szám, 2011.
- P. PUNYKÓ MÁRIA: Reggelt adott az Isten. A szenvedéseivel kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993.

- RISKÓ MARIANNA: Chira Sándor, a töretlen hitű püspök életútja. Avagy: közösségformáló-e a tanúságtevő élet? In Forisék Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos: *Hallgatói Műhelytanulmányok 2.* Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2013.
- VÁRDY BÉLA – VÁRDY HUSZÁR ÁGNES: Magyarok a GULAG rabszolgatáboraikban. *Rubicon*, 2011/12., 7.
- VARGA ÉVA MÁRIA: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. *Russica Pannonica*, Budapest, 2009.
- VEHES MIKOLA – MOLNÁR D. ISTVÁN – MOLNÁR JÓZSEF – OSZTAPEC JURIJ – OFICINSZKIJ ROMÁN – TOKAR MARIAN – FEDINEC CSILLA – CSERNYICKÓ ISTVÁN: *Kárpátalja évszámokban 1867-2010.* *Studia Regionalistica*, Hoverla Kiadó, Ungvár, 2011.

SAJTÓ

- Vörös Zászló, 4. évfolyam, 9. szám, 1948. január 25.
- Vörös Zászló, 4. évfolyam, 26. szám, 1948. március 25.

FORRÁSOK

- Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 1., Ужгород, 15 січня 1945.
- Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 2., Ужгород, 31 січня 1945.
- Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 3., Ужгород, 30 грудня 1944.
- Вісник Народної Ради Закарпатської України, Число 6., Ужгород, 31 березня 1945.
- Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах культів про небезпечність зростання католицької агітації, про роль греко-католицького святенництва під час угорської окупації, про історію церковної унії та про антинародну поведінку представників греко-католицьких парафій... ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 662.
- Листування з головною прокуратурою Закарпатської України про розслідування антинародних виступів в с. Білки Іршавського округу під час передачі церкви у розпорядження православної парафії ДАЗО, Ф. 14. оп. 1. од.зб. 663.
- Листування з круговими Народними комітетами та прокуратурою Закарпатської України про перевірку діяльності службовців під час угорської окупації в якості додатку є документи за 1940- 1944 рр., Ф.14. оп. 1. од.зб. 589.
- Матеріали до протоколів № 111-113 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 24 квітня – 24 грудня 1946 р., ДАЗО, Ф.1., оп.1., од.зб. 67.
- Протокол № 29-31 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 29 квітня – 7 травня 1946р. Ф 1., оп.1., од.зб. 12.
- Протокол № 86-90 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 27 серпня - 9 вересня 1946 р., ДАЗО, Ф.1., оп.1., од.зб. 52.